

Szigeti József O. P.:

A SZELLEM MINT ÉRTELEM

Szent Tamás filozófiája alapján akarjuk tanulmányozni a szellemet az értelem oldaláról. Az értelmi megismerés elemzésének előkészítésére azonban előbb szabatos fogalmat kell alkotnunk a *megismerésről általában*. Az értelmi megismerés tárgyalása után pedig végighaladunk az értelmes, azaz szellemi lények rangsorán.

A megismerés mivoltát egy egyszerű, de a filozófiai oktatásban jól bevált iskolapéldán illusztrálhatjuk. Evégből szükségünk van egy kis száraz elemzésre, melyből a megismerés mibenlétére világosság fog derülni.

Vegyünk egy pecsétnyomót és nyomjuk bele a viaszba. A pecsétnyomó rajtahagyja a viaszon a maga felületének hasonmását. S ha most ugyanazt a pecsétnyomót nem a viasszal, hanem látóképességünkkel egyesítjük, amennyiben t. i. megnézzük, akkor már nem egyszerűen csak a hasonmása, hanem maga a pecsétnyomó, illetve ennek kerek formája kerül bele látásunkba, mert hiszen magát a pecsétnyomón lévő formát látjuk. Hangsúlyozzuk, hogy magát a pecsétnyomó formáját látjuk, vagyis bírjuk tudatunkban, míg ellenben az anyag, a viasz a pecsétnyomó formájának csak hasonmását, lenyomatát bírja. Tudatunk, ill. látásunk *ugyanazt bírja*, amit ugyanakkor a pecsétnyomó is bír, t. i. ennek külső formáját, melyet látunk, azaz tudatunkban bírunk. Ugyanaz a dologi mozzanat

egyszerre két birtokosnak, a viasznak és a megismerőnek van a birtokában, de természetesen más és más módon.

Az anyag, a viasz, a tőle különböző dolognak, a másnak, a pecsétnyomó formájának csak hasonmását bírja, míg a megismerő azt a más, *mint más, azaz a maga más-voltában* ismeri meg, bírja tudatában. A megismerő tehát az anyag bírasi módját meghaladó módon tud más bírni s ezért szükségképen valamilyen anyagfeletti erővel, képességgel kell rendelkeznie. Ez azonban még nem okvetlenül jelent teljes anyagtalanságot, szellemisséget, hiszen már az érzékeknél is találkozunk vele, hanem egyszerűen a behatások befogadásában tanúsított bizonyos emelkedettséget az anyaggal szemben, mely korlátoltságánál fogva nem képes a más, mint más, vagyis *mint a maga objektív voltában* megmaradót bírni, hanem csak ezen objektivitást megszüntetve, azaz merőben szubjektív módon.

Ha tovább elemezzük a megismerést, azt találjuk, hogy a megismerés teljes *egységet, azonosulást, egymásbaválást* jelent *a megismerő aktus és a tárgy között*. Ugyanis a megismerő aktus csak annyiban megismerő aktus, ha valóban megismer valamit, vagyis ha van egy tárgy, mely belekerült a megismerésbe, ahol a tényleges megismertség állapotában létezik, – s viszont egy tárgy csak úgy lehet a tényleges megismertség állapotában, ha a megismerő alanynak megismerő aktusa van róla. Ebből az tűnik ki, hogy a megismert tárgy, mint ilyen, a megismerő aktus által létezik és megfordítva, vagyis hogy mindkettő egy közös létbe olvad, amiért is az egyik az, ami a másik. A megismerés, a tudat

ugyanis nem lehet üres, a megismert tárgyat nem tartalmazó, tartalom nélküli valami, hanem magát a tárgyat megismerten tartalmazó aktus, vagyis maga a megismertté vált tárgy, mint ilyen. Tehát *a tárgyról való tudat nem más, mint a tudott tárgy, mint ilyen.* Íme a megismerés és a tárgy azonossága. Ez az azonosulás természetesen nem érinti sem a megismerő alany, sem a tárgy fizikai létét. A megismerő alany és a peccsét fizikailag továbbra is különböznek egymástól, következésképp azonosulásuk nem a fizikai, hanem egy más, magasabb, szublimáltabb, az ú. n. *pszichikai létrendben* mehetett csak végbe. A megismerés által a megismerő a maga fizikai mivoltát sértetlenül megőrizve a megismert tárggyá válik a pszichikai létrendben. Ez annyit jelent, hogy a megismerő a tényleges megismerés erejében már nem csak az, ami fizikailag, pl. ember, hanem ezenfelül pszichikailag még az is, amit megismer. A megismerő tehát nincs a maga szűk, fizikai mivoltára korlátozva, miként az anyag, hanem túlnőhet önmagán, pszichikailag mindazzá válhat, amit megismer. A megismerőt jellemzi, hogy a behatások befogadásában és bírásában a természetadta korlátok fölé emelkedő módon viselkedik, míg az anyagság, melynek lényege a korlátozás és korlátoltság, a maga természetadta szűk mivoltára van korlátozva s így nem nőhet túl önmagán. Ezért a megismerő bizonyosfokú korlátoltság-fölöttisége egyúttal bizonyosfokú *anyagfölöttiséget* is jelent. S lévén az anyag merő képességség, passzív befogadó képesség, a megismerő ennek ellentétéként, vagyis mint aktus bírja azt, amit befogad s éppen ezért nem is szünteti

meg a befogadottnak tárgyi mivoltát, amint ezt a passzív befogadó és bíró s ezért kizárólag a magáévá szubjektíváló anyag teszi, hanem sértetlenül hagyja s pszichikailag beléje válik; ezáltal pedig mássá lesz, mint már ami fizikailag.

Ezek alapján már kimondhatjuk a megismerésről a legmélyebbet, ami egyáltalán kimondható róla: [^]iseg[^]merésje|, a létnek egy sajátos módja, a megismerő alanynak egy új, magasabbrendű, anyagfeletti létmódja, melynek erejében a megismerő már nemcsak az, ami a maga fizikai mivoltában (pl. ember, állat), hanem az is, amit megismer.¹ A megismerés a maga igazi mivoltában, az anyag korlátoltságával és passzív viselkedésével ellentétben, a megismerőnek öntevékenység által egy felsőbb létre felemelkedése, a pszichikai létmódra emelt tárggyá való kivirágzása, röviden: a megismerőből életszerűen fakadó új lét a fizikai lét hegyébe, egy szóval: *létgyarapodás*, ill. *létgazdagodás*. \

Ezekután felvetődik a kérdés, hogy mennyire terjednek ennek a megismerés által lehetővé tett létgazdagodásnak a *határai*. Ezen kérdés megválaszolása átvezet az általánosságban vett megismerés tárgyalásából az értelmi megismerés világába. A szóbanforgó létgazdagság nem lévén más, mint maga a megismerés, addig terjed a létgazdagodás lehetősége, ameddig egy lény

¹ A megismerés tehát nem egyszerűen egy dolog érzéki, vagy értelmi képmásának bekerülése ismerőképességünkbe, hanem *azonosulás*.; egy dolgot megismerünk, amennyiben a mondott módon pszichikailag vele azonosulunk. A tárgy hasonmásának bekerülése a megismerőképességbe csak (gyakori) *feltétele*, de nem lényege a megismerésnek.

megismerő képessége terjed. Ezt pedig az árulja el, hogy a megismerhető tárgyak milyen és mekkora körét öleli fel. Állapítsuk ezt meg az értelemre vonatkozólag. Miért, ill. milyen szempontból ismer meg valamit az értelem: hogy pl., mi az ember, mi az óra? Talán azért, mert ezek színes, vagy kemény tárgyak? Nem. Ilyen részleges szempontokból az érzék ismeri meg őket. Hanem azért és annyiban, amennyiben léteznek, vagy egyáltalán létezhetnek. Az értelem mindent a *létezés* (vagy létezőség) szempontjából ragad meg. Ezt röviden így bizonyítjuk: az értelem megismeri a legkülönbözőbb valókat, mint test és lelek, anyag és szellem, gondolat és érzéklés, magánvaló és járulék, Isten és teremtmény. Márpedig ezeknek nincs más közös jellemző: mint a lét. Tehát akkor az értelem *létjellegük alapján* ismeri meg őket. Mármost a lét a legátfogóbb mozzanat, ill. szempont, mely mindezt átölel, mert rajta kívül már csak a semmi birodalma ásít. Mivel tehát az értelem tárgya a lét, azért számára *elvileg lehetséges mindannak megismerése, ami egyáltalán létezhet*, azaz létjellegű. Ebből pedig az következik, hogy képes megismerni a dolgokban azt is, amit az érzék nem ismer meg, t. i. a *lényegét*. Az értelem nem akad meg a dolgok felszínén, mint az érzék, hanem lényeglátóan a lényegbe merül.

Ezeket előrebocsátva most már beléphetünk a tulajdonképeni szellemi lét birodalmába s végre nevének nevezhetjük a szellemet. A bölcseleti terminológia szerint *szellemnek* nevezzük az olyan lényt, melynek értelme, vagyis képessége van mindennek megismerésére, vagy, hogy visszatérjünk eredeti gondolatunkhoz, minden-

nek pszichikai birtokbavételére, a korlátlan létgazdagodásra.¹ Egyszóval, a szellem olyan lény, mely pszichikailag mindenné válhat. A szellem számára *a pszichikai létben való gazdagodás lehetősége korlátlan.*

Ezekután most már tüzetesebben is megismerkedhetünk a szellemnek mint értelemnek életmegnyilvánulásaiival. A szellemi, vagyis értelmi megismerés a legszorosabb értelemben vett *élettevékenység*, azaz öntevékenység, öntökéletesítés, mert magából a megismerésből fakad és magát a megismerőt emeli magasabb tökéletességre, amennyiben egy felsőbbrendű, pszichikai létmódhoz juttatja. Sőt a megismerés sokkal *magasabbrendű élet*, ill. öntevékenység, mint a merő vegetatív élet. Ugyanis a megismerésnél a megismerőképeség önmagát tökéletesíti, amennyiben a megismerő aktus nem hat ki a megismerőképeségből, mint ahogy az organizmusban a szervek egymásra kihatnak, hanem bentmarad magában a képességben, melyet egy magasabb létmódra emelve tökéletesít. S ha már a megismerésnek legalsó foka, az érzéki megismerés is élettevékenység, mennyivel inkább élet a legmagasabbrendű megismerés, a szellemi, az értelmi megismerés!

Az értelmi megismerésnek behatóbb elemzése céljából érdemes az értési aktus *bentmaradó*,

¹ A lét fogalma minden anyagiságtól elvont, s ezért az *értelem*, mely ilyen teljesen anyagfeletti mozzanatot ismer meg, maga is *teljesen anyagfeletti*, tehát szellemi, – míg az *érzék*, habár rendelkezik bizonyos fokú anyagfelettséggel – enélkül nincs megismerés, – mégis egy anyagi valóban, az érzékszervben székel s ezért maga is *kiterjedt és létben az anyaghoz kötött.*

immanens voltát is tüzetesebb vizsgálat alá venni.

Kétféle, tevékenységet különböztetünk meg. Az egyik az úgynevezett *átmenő*, fizikai, vagy külső tevékenység (pl. az építés, festés, favágás), mely a legalacsonyabbrendű tevékenység, mert lényegénél fogva egyszerűen csak átmeneti eszközül szolgál arra, hogy a cselekvő alanyon kívül egy szenvedő alanyon valamely változást hozzon létre, melynek elvégeztével azután meg is szűnik. Ha szétvágtam a fát, az eredmény, az aprított fa megmarad, de mozgásom megszűnt. Ezzel szemben a szorosán vett *immanens, bentmaradó* tevékenység bentmarad magában a megismerőképességben, s ezt magát tökéletesíti, nem pedig egy tőle különböző alanyt. És nem is merő átmeneti érték egy okozat létrehozására, mint a fizikai tevékenység, hanem, amint láttuk, egy felsőbbrendű lét: az értelemnek belső öntökéletesedése, mely élettevékenységként magából az értelemből fakad. Ezért az átmenő, fizikai tevékenységekkel szemben az értékelsőbbség kétségkívül az *immanens* tevékenységet illeti meg, mint az akciók sorában a legtökéletesebbet.

Ez egészen meglepő, új színben mutatkozik be, ha a szellemi *immanens* megismerést úgy tekintjük, mint amelyik az összes lehetséges akciók között *a legintenzívebb birtokbavevő tevékenység*. Nem egészen új nekünk, ha a megismerést birtokbavevésnek jellegezzük; láttuk, hogy a megismerés-létgazdálkodás, tehát valamelyes birtokbavevés. Ez az igazság az értelmi aktus *immanenciáját* tekintve még szembeszökőbb lesz.

Valamely tevékenység két feltétel megvalósulásával bizonyulhat ideálisan tökéletes módon birtokbavevőnek. Az első feltétel az, hogy az a dolog, melynek birtokbavevéséről van szó, megmaradjon a maga eredeti mivoltában, azaz a birtokbavevőtől különböző-voltában. Ebből a szempontból nem mondható ideális akciónak pl. az asszimiláció, mely által az organizmus birtokbaveszi ugyan az ételt, de úgy, hogy megszünteti annak az étel-voltát, s vérré, testté változtatja. A második feltétel az, hogy az az akció ne csak felszínesen ragadja meg a birtokbaveendő dolgot, hanem létének belső mivoltában, s nemcsak részlegesen, hanem osztatlan egységben. Ezen két követelménynek a fizikai, a külső akció nem felel meg. Hiszen vagy nem hagyja meg a tárgyat érintetlen mivoltában, hanem megváltoztatja, – akár felszínesen, mint pl. a festés, akár egészen, mint pl. az elégetés, – vagy pedig egyszerűen csak felületi érintkezésbe hozza egymással a testeket, anélkül, hogy belső mivoltukat is képes lenne megragadni. Az ilyen akció által történő birtoklások legfeljebb csak halvány szimbólumai az igazi bírásnak. Ezt csak az az akció teremtheti meg, mely megvalósítja két lénynek, a birtokosnak és a birtoklandónak egymásbaválását, mégpedig *eredeti mivoltuk* épségbentartásával. Az eddigiek alapján már tudjuk, hogy erre csak az immanens akció képes, mellyel a megismerő úgy veszi birtokába a tárgyat, hogy beléjevállik. Hozzá kell azonban tennünk, hogy nem minden megismerés képes erre egyforma mélyrehatással. Az érzék csak külső járulékaik szerint, tehát felszínesen tud megismerni, birtokbavenni valamit. Egyedül az

értelmi megismerés, mely szellemi aktus, képes lehatolni a lényegig, hogy legbensőbb mivoltában is birtokbavegye a dolgot.

A birtoklásnak még egy sajátos nemére kell ezekután kitérnünk, t. i. az *önbirtoklásra*. Mondhatjuk-e, hogy egy kő, vagy egy fa bírja önmagát? Sajátos értelemben aligha. Igazi, tökéletes bírás csakis a megismerés, mégpedig a szellemi, értelmi megismerés által történhet, s ezért egyedül a szellemi lények bírhatják igazában önmagukat. A merő anyagi, vagy vegetatív lény, mint pl. a kavics, a virág, egyszerűen csak *van*, míg a megismerő, főként a szellemi, birtokolja is önmagát. Az anyagi lény legfeljebb másnak a birtokában lehet, de *csak a szellem van önmagának a birtokában*, miután t. i. egy önmagára irányuló megismerő aktussal birtokbavette saját magát. Az ilyen a megismerés előtt egyszerűen csak létezett, a megismerésben azonban megragadja önmagát, önmaga tudatára ébred. Ez az utóbbi szó jól kifejezi, hogy a merő fizikai lét csak homályos, holt, vagy legfeljebb alvó állapot; az ébredés, a fizikai létnek világozottságba öltözködése az önmegismeréssel történik, mellyel a szellem meghódítja s felsőbbeséges módon birtokbaveszi önmagát. Midőn kigyullad benne az önismerés, olyan, mint mikor az éjbeöltözött táj fölé felkel a nap.

Ezen absztrakt fejtegetések után végre rátérhetünk arra a kérdésre, hogy melyek, ill. kik a szellemi lények.

A legalsóbbrendű szellemi lény, mely közvetlenül kezünk ügyében van, mi magunk vagyunk, ill. *a lelkün*k, mely a növényi és állati lélekkel ellentétben *szellemi lélek*. Mindaz, amit eddig

a szellemi megismerésről általában mondtunk, áll az emberi szellemre is. Ezért vele most már röviden végezhetünk. Sőt a megismerésnek az a meghatározása, hogy «mássá, mint mássá» lenni, mindenekelőtt csak az ember értelmi megismerésére áll. Ugyanis a mi értelmünk természeténél fogva kifelé irányul és kívülről meríti kincseit, tehát elsősorban *mást* ismer meg *s mássá lesz*. Mi ennek az oka? Az, hogy az emberi értelem az értelmek hierarchiájában a legalsóbb fokon áll – *intelligentia infima* – s így tárgya is, melyre közvetlenül irányul, a legalsóbbrendű érthető tárgy, az anyagvilág; ennek benyomásait pedig csak az érzékek, ezek a külvilágra nyíló kapuk közvetíthetik számára. Ezekből meríti *elvonás* (absztrakció) által fogalmait, melyek az érzékelhető valóság egyetemes, lényegi mozzanatait tartalmazzák. Értelmi szemünk tehát csak az érzékek árnyékában, tompa, szürkületi fényben tud látni. Mielőtt kifelé megnyílna, magában még csak *tabula rasa*, mely várja a kívülről, az érzékeken keresztül bekéredzhető megtermékenyítést. Innen van, hogy saját lelkünket is, mely szellemi való, csak tökéletlenül, az érzékek-nyújtotta anyagi dolgok hasonlóságára tudjuk elgondolni. Ez magyarázza meg azt a mély homályt, mely minden emberi megismerés felett terjeng; közvetlenül csak a legalantasabb, az anyagi valóságot ismerjük meg (mert az érzékek csak ezt kivetítik számunkra), míg a szellemi valóságokat, mint Istent, sőt a saját szellemünket nem közvetlenül önmagukban, hanem csak közvetve, az érzékelhető valóság homályos tükreből tudjuk felfogni.

A legalacsonyabbrendű szellemtől, az emberi lélektől felfelé haladva végigjárjuk a szellemi lények rangsorát. E földi terek emberi szellemeit elhagyva s mint az egetjáró Dante a csillagok fölé hágva, ugyan kiknek a társaságába jutunk? Vannak-e *tiszta szellemek*, kik nem testet-éltető szellemi lelkek, mint amilyenek mi vagyunk? Sajnos, eszünk semmi biztosat sem tud létezésükről mondani, éspedig azért nem, mert létük nem tükröződik az érzékelhető világ adataiból, melyekhez őket nem fűzi – nem úgy, mint Istent – oksági kapcsolat. Annyit azonban már a merő ész világánál is leszögezhetünk, hogy létezésük nagyfokú konveniencia alapján legalább is valószínű. T. i. ha Isten illőnek és magához méltónak tartotta, hogy teremtsen alsóbbrendű szellemeket, amilyenek a mi lelkünk, sőt legalantasabb, vagyis anyagi lényeket is, akkor még illőbb volt, hogy tiszta szellemeket is létbeszólítson. Ezért nem egészen indokolatlan filozófiai tárgyalás keretében is foglalkozni az ilyen szellemekkel (létük egyébként a kinyilatkoztatásból kétségtelen, – a hit nyelvén angyaloknak nevezzük őket), annál is inkább, mert bennük szemlélhetjük az *értelmiség tiszta típusait*, s mivel a halál után a mi lelkünk is az ő sajátos megismerés-módjuk szerint fog ismerni. Azonkívül a velük való összehasonlítás jobban kidomborítja a mi megismerésünk sajátos mivoltát is.

Milyen ismerési mód jellemzi tehát az olyan szellemet, mely ment az érzékhez-kötöttség korlátaitól?

Mivel az angyal, az emberi szellemmel ellentétben, nem teste-szoruló szellem, azért értelme sem test közvetítésével meríti kívülről ismere-

teit, hanem belülről, önmagából. Nem érzékek útján jut el tárgyához, hanem közvetlen kapcsolatban van vele, t. i. a saját szellemi szubsztanciájával. Ez az ő sajátos tárgya, melyet kimerítően, egyszerre s intuitíve ismer meg s anélkül, hogy megismerését bármiféle tudattalan, álomszerű állapot – a testi lények dicstelen kiváltsága, – egy pillanatra is megszakítaná. Mily élesen elütő ellenpárja ez az emberi megismerésnek, mely darabszerű, lépésben-haladó, absztrakciókkal dolgozó, s melyet az álom s egyéb kisebb-nagyobb fokú tudatcsökkenés, illetve kialvás folyvást megszakít. S azon ismeret-tárgy, amaz említett szellemi szubsztancia sokkal mélyebb ismereteket és sokkal nagyobb értelmi élvezetet is nyújt a tiszta szellemnek, mint nekünk a mi értelmünk tárgya, ez a hatalmas anyagvilág, melyet kedvünkre fürkészhetünk. Hiszen a szellemi való sokkal dúsabb tartalmú, többet-nyújtó, mint akármilyen anyagi lény, sőt mint az anyagi lények akármilyen hatalmas köre. Ha már az érzékelhető világ, a makrokozmosz és a mikrokozmosz a maga térbeli és időbeli kicsinységében is oly sokat rejt magában, hogy értelmünk alig-győz belőle meríteni – gondoljunk a tudomány eddig gyűjtött kincseire, – akkor mennyivel többet tartalmazhat az anyag és tér korlátaitól ment tiszta szellem! S azon tiszta öröm mellett, melyet önnön szellemisségének szüntelen látása okoz, az angyal előtt Isten ismerete is ragyogó világossággal tárul fel. Pedig nem kell fáradságos úton következtetnie Isten létére, hanem elég önmagába tekintenie: ő, aki nem elvontan, darabosan, hanem közvetlenül és kimerítően

látja önmagát, letagadhatatlan világossággal látja magában azt a gyökeres függést is, mely egész mivoltát szükségképen egy abszolút lény létéhez s akaratához köti. Ha mi is ilyen tökéletesen s intuitíve ismernénk meg önmagunkat, önmagunk gyökeresen relatív, függő voltát, akkor elég volna egy pillantást vetnünk magunkra, s Isten léte máris felragyogna értelmünk előtt. így azonban elzárkózhatunk fénye *elől*, mely csak nehezen szűrődik át a teremtmények fátyolán, míg ellenben az angyal, épen tökéletes önismereténél fogva nem lehet istentagadó. Számára Isten léte olyan kétségbevonhatatlan evidencia, mint számunkra az egyszerűség. Azonban saját erejéből ő is csak tükörben láthatja Istent,¹ habár mindenesetre sokkal tökéletesebb tükörben, mint mi, t. i. saját szellemiségének tükrében, mely jobban vetíti Isten képét, mint ez a mi akármennyire is színpompás, megcsodált, de mégis csak anyagi világunk. Mennyivel színesebb s életteljesebb lehet az ő ismerete Istenről, aki minden emberi kutatás és értelmi tevékenység végső vágya! Itt azonban most még egy kiegészítést kell tennünk. Az angyal ugyanis csak általános, lényegi vonásokban tükrözi a rajta kívülálló teremtett szellemi és anyagi világot: pl. csak általánosságban az embert, az állatot, de nem in concreto ezt az embert, azt az állatot. Ennek az egyediekre ki nem terjeszkedő megismerésnek kiegészítésére termé-

¹ Ez merő absztrakt, bölcséleti elgondolás; de facto az angyalok egy része, a hit tanítása szerint, Isten színelátását élvezzi, nem ugyan saját értelmi erejéből, hanem természetfeletti ajándékképp kapott isteni fény segítségével.

szetének velejáró hozományaként részeseedik, azokban az isteni eszmékben, melyek szerint Isten megalkotta és kormányozza a világot. Ezek a fogalmak azután már nemcsak a dolgok általános, lényegi vonásait nyújtják, hanem *az egyedieket is*: nemcsak általában a virágot, az embert ismertetik, hanem ezt a liliomot, azt az embert is. Az ilyen fogalmak, éppen mivel mind az egyetemeset, mind az egyedit tartalmazzák, természetszerűen feleslegessé teszik a következtető gondolkodást, melynek fáradságos útján jár a mi értelmünk az egyetemesről a konkrét egyedig, az alapelvtől a konklúzióig. Az angyalok ezen fogalmak segítségével egyszerűen, intuitíve szemlélik az egyedit az egyetemesben s a következményeket az alapelvekben. Ezen fogalmak mindegyike egy-egy valóságos szellemi panoráma, mely egyszerűen megláttatja velük azokat a hatalmas tudásterületeket, melyeket a sok apró fogalommal dolgozó emberi elme csak számos szaktudomány segítségével tud úgy – ahogy áttekinteni. S minél tökéletesebb egy angyal – az egyik a másiktól fajilag különbözik, tehát oly ugrásszerűen, mint pl. az ember az állattól, – annál jobban megközelíti az isteni megismerés felsőbbes egyszerűségét. Ez abban mutatkozik, hogy rendkívül dústartalmú, egyszerűen sokat-átfogó s éppen ezért csekélyszámú fogalommal képes felölelni az egész teremtett világot. – Ennyit vázlatosan a tiszta szellemi lények ismerési módjáról. Itt újra megemlítjük, hogy a halál után az emberi szellem, kiszabadulva az érzékek kötöttségéből, a tiszta szellemekéhez hasonló megismeréssel fog bírni.

S most az utolsó s legmagasabb fokra kell felhágnunk Jákob lajtorjáján, fel egészen az abszolút szellemig. Hogy Isten, a végtelen lény szükségképen értelmes, – hogy tehát Ed. v. Hartmann elgondolása az öntudatlan Istenről abszurdum, – azt az eddigiek után nem kell sokat bizonyítanunk. Tudjuk, hogy az értelmiség a teljes anyagfelettségnek, vagyis a szellemisségnek szükségképes velejárója, s másrészt az is világos, hogy a végtelen, az abszolút lény csakis szellem lehet, mivel az anyag véges és függő.

Mi jellemzi mármost az isteni megismerést? Láttuk, hogy a véges, teremtett szellem a megismerés által mindenné tud válni. S ebben áll; legnagyobb tökéletessége, (az ember törékeny nádszál, mondja Pascal, de gondolkodó). De ez a mindenné-válás képessége ugyanakkor fogyatékoságának is kiáltó jele. Mert aminek előbb még csak válnia kell mássá és mindenné, az még nem minden; még csak képes mindenné 'válni, külön megismerő aktusok által, melyekkel fizikai léte fölé pszichikai létgyarapodást szerez. Azonban Isten, a végtelen való, már minden («Ő a minden», mondja róla pantheista íz nélkül a Szentírás, Sir. 43. 29.); ő a lét óceánja s a minden teremtett valót oksági felsőbbségben magábanfoglaló lény. Ami pedig végtelen, annak számára ki van zárva a létgyarapodás lehetősége; a Végtelen nem szerezhet pszichikai létöbletet megismerő aktusok által. Ennek lehetetlensége azonban számára nem tökéletlenség, hanem abszolút tökéletesség. Ő ugyanis azért nem növekedhet semmikép, t. i. fizikai lététől különböző ismeret-

aktusok által, mivel benne a fizikai lét szükségképpen egyúttal pszichikai, ismereti lét is, vagyis megismerés. A teremtett szellem csak külön megismerő aktusok által képes ismeretre szert tenni, – Istennek már pusztá léte is mindenestől ismerő aktus, mégpedig egyetlenegy örök aktus, mely átöleli az egész isteni létet, mellyel a legszorosabb értelemben azonos. Nálunk a megismerés tűnő gondolat. Őbenne nincs különbség létezés és gondolat között. Ő, aki színlét, ugyanakkor mindenestől színgondolat. Az Ő léte nem homályos lét, melyet külön ismeretaktus világít át, hanem már magában is világos és «világít, mint az égő nap», mint egy örök, értelmi villám. Ő, a végtelen titok, önmagának nem titok, mert benne minden, – sit venia verbo – minden porcika merő értés, értelmi fény és gondolat, mégpedig egyetlenegy, mindent átvilágító gondolat. Az Ő léte a lét tengerének örök, kimerítő értelmi átölelése.

E megállapítások most a megismerés immanenciájának kérdésére is új fényt vetítenek. A mondottak alapján ugyanis kétségtelen, hogy minél tökéletesebb egy lény, annál mélyebb megismerő aktusának az immanenciája. Már a legalacsonyabb megismerés, az érzéklés is immanens tevékenység. Ennél magasabbrendű, s éppen ezért mélyebben immanens az embernek értelmi tevékenysége. Az emberi értelem – az érzékekkel ellentétben – képes sajátos reflexióval önmagát is megismerni, önmagába merülni, tehát mélységesebben immanens aktust magából kicsiholni. Azonban még ez az immanencia is alacsony fokú, mert amint láttuk, értelmünk

rászorul a kívülről jövő megtermékenyítésre, mely a külső tárgyak részéről az érzékeken keresztül történik. Már sokkal tökéletesebb immanenciát mutat az angyali megismerés. Az angyal ugyanis önmagát önmaga által ismeri meg, minden külső, tárgyi behatás nélkül. Azonban még ez az immanencia sem teljes: mert habár itt a gondolat mindenestül benne van a szellemben s így immanens, de éppen az, hogy benne van, azt mutatja, hogy egy tőle különböző valamiben van, t. i. a szellemben; a gondolat nála még nincs önönmagában, hanem csak egy tőle különböző birtokos alanyban, a véges szellemben. Itt még egy kettősség, t. i. a gondolat és a gondolkodó alany kettőssége akadályozza az abszolút immanenciát. Az immanencia tehát csak akkor lesz abszolút tökéletes, ha a *gondolat magában a gondolatban* van, nem pedig egy őt hordozó s birtokló gondolkodó alanyban, ill. ismerőképeségben. Ez az abszolút immanencia csak Istennek jár ki, akiben nincsen külön gondolat, hanem aki maga gondolat, magábanálló gondolat, színgondolat, – aki nem egyszerűen csak gondolat birtokosa, hanem akinek egész mivolta minden ízében gondolat. (V. ö. Summa contra Gentes L. IV. c. 11.)

Nem szóltunk még arról, hogy Isten hogyan ismer meg minket, teremtményeket. Az előbbiekből könnyű erre a válasz. Az isteni megismerés abszolút immanenciája követeli, hogy független legyen minden kívülről, a teremtmények részéről jövő behatástól. Isten nem ismerhet meg minket úgy, hogy kitekint önmagából, miránk veti tekintetét s észreveszi, konstatálja létünket, viselkedésünket, tehát mintegy kívül-

ről merítve rólunk való ismereteit. Ezt a kívülről-merítést nem tűri meg ismerésének abszolút immanenciája. Isten csakis önmagából, önmagába tekintve ismerhet meg mindent, ami rajta kívül van, annyival is inkább, mert valójában minden benne van. Ő, aki minden teremtmény létének és működésének teljes létesítő- és mintaoka, minden teremtményt felsőbbbséges módon magábanfoglal. Ezért, ha önmagát megismeri, egyúttal teremtményeit is megismeri létükben és minden moccanásukban, melyek pillanatnyilag is tőle függenek, mint teljes létokuktól. Isten tehát nem a teremtmények tükrébe tekint, hanem önmaga mivoltába, mely minden teremtmény tükre. Azonban nem olyan tükre, melybe kívülről tükröződik bele a valóság, mint a tóba a parti hegyek, hanem, amely létadóan kitükrözi magából mindazt, ami van, él és működik. Ő olyan tükör, mely mindent létesítve tükröz és tükrözve létesít. Ez a kitükrözés azonban nem természeti szükségszerűséggel történik, hanem tudatosan és szabadon akarva, vagyis egy szuverén, hatékony, teremtő elgondolással. A teremtmény azért ismerheti meg a valókat, mert léteznek, ezek pedig azért léteznek, mert Isten megismeri, vagyis egy teremtő elgondolással létbe-gondolja őket. Istennek a teremtményekről való ismerete legkevésbé sem passzív, hanem aktív és teremtő jellegű.

A szellemi megismerés mibenlétének s a szellemi lényeknek megismerése után most még csak arra az utolsó, kétágú kérdésre kell megfelelnünk, hogy *mi a rendeltetése a világmindenségnek az értelemmel szemben, s hogy milyen egyesülési fokig juthat el az emberi szellem az ab-*

szólút szellemmel való érintkezésében. Feleletül kiindulunk abból a már ismert igazságból, hogy azt a lényt nevezzük szellemmek, mely pszichikailag mindenné válhat, vagyis képes mindent megismerni. Ebből az következik, hogy minden, ami van, ami lét, az megismerhető, értelmileg birtokba vehető, másszóval, hogy *lét és megismerhetőség egybeesnek.* Mivel pedig a természet rendje szerint az alacsonyabbrendű a magasabbrendű kedvéért van, azért, ami még pusztán csak megismerhetőség, az a tényleges megismerés kedvéért van, vagyis minden, ami lét arravaló, hogy egy értelem tárgya, egy szellemi lény gazdagítója, birtoka legyen: *a merő fizikai lét a szellemben pszichikai létre hivatott.* Minden a szellemért, a szellemi megismerésért van, s a szellem az az önérték, melyre való tekintettel minden dolognak, főként az anyagvilágnak célja s egyáltalán létjogosultsága van. Az egész fizikai-létű világ nagy beigazítotttság a szellemi megismerésre, illetve arra a pszichikai létre, melyet a megismerés jelent. Az egész teremtett világ minden szépségével és titkával együtt a szellem felé sóvárog – «Omnis creatura ingemiscit, – szinte beléjetolakszik, s a teremtőtől beléjeoltott szent erőszakossággal követeli, hogy a merő fizikai lét szűk korlátai közül kiszabadulva magasabb, pszichikai létre szülessen benne. A világmindenségre áll a német költő szava, melyet Prohászka idéz ismételten:

Sie wartet festgebannt

Und will von Dir *erlöst*, geliebt sein, und *erkannt*.

A szellem feladata, hogy e sürgető kívánságnak eleget tegyen s a maga szellemisségének ölen új,

pszichikai létre szülje a mindenséget. Ez a tudománynak is legfőbb ambíciója.

S mi célja lehet a véges, a teremtett világ megismerésének? – Amint a véges nem magáért van, hanem a Végtelenért, úgy a véges világról való ismeret sem Tehet másért, mint a Végtelennek megismeréséért, szellemi birtokbavevéséért. Minden emberi megismerés, főként a tudomány, csakis ezen a pályán haladhat előre töretlen vonalban: el kell vezetnie Annak ismeretéhez, Aki mindent alkotott; a legfőbb szellemhez való felemelkedés eszközévé kell válnia. Ideillenek Szent Ágoston szavai a Vallomásokból: «Szerencsétlen az ember, aki ismer minden teremtményt, Téged azonban nem ismer! S boldog az, aki Téged ismer, habár amazokat nem ismeri. Aki pedig Téged is és azokat is ismeri, nem azok miatt boldogabb, hanem egyedül a Te ismereted miatt boldog.» (V. 4.)

De vajjon a teremtett szellem gazdagodhat-e még, miután már a Végtelent is birtokába vette? Nem. Azaz . . . mégis! Mert ne feledjük el, hogy mindaddig, míg a szellem csupán a saját értelmi erejéből ismeri meg Istent, még mindig csak tükörből ismeri meg Őt: az angyal a maga szellemiségének tükreéből, az emberi értelem pedig az anyagvilágból. Ez a teremtmények tükreéből való istenismerés minden szellemi megismerésnek s magának a szellemnek is azon végcélja, melyet merőben természeti erőivel is képes elérni. A szellem birtokába veheti az így analóg módon megismert Istent s pszichikailag beléjeválhat. Ezzel azonban még csak annyiban bírja Istent, amennyiben vakító fénye a teremtmények sűrű fátyo-

Ián keresztül megszűrődve oly tompa sugarakban érkezik hozzá, mint a felhők sűrűjén keresztül halványan áttetsző nap. De vajjon képes-e arra is, hogy szemtől-szembe nézzen az öntüzeiben égő örök napnak s nem borul-e majd rá sötétség, mint a bagolyszemre, mikor a delelő napba néz?! A merő filozófiai megfontolás errenézve nem tud határozott feleletet adni s csak annyit tehet, hogy nem vitathatja el a valószínűséget értelmi erőink olymértű felfokozhatóságától, mely lehetővé teszi a közvetlen Isten-arcába nézést. A kinyilatkoztatás azonban itt is újból kiegészíti a bölcseleti megismerést, amennyiben ezt a valószínűséget bizonyossággá változtatja, mikor a teremtett szellem célját leghatározottabban Isten közvetlen színe-látásában jelöli meg. Ez a visio beata az *abszolút legtökéletesebb megismerés*, melyre a teremtett szellem természetfölötti értelmi energiával megerősítve egyáltalán felemelkedhet. A legtökéletesebb azért, mert a legfölségesebb tárgynak, a végtelen Istennek megismerése, mégpedig teljes közvetlenséggel, absztrakció nélkül, intuitíve s ugyanakkor fogalmi elgondolás nélkül is, mivel a maga teljes közvetlenségében bemutatkozó Isten véges fogalmakkal nem fejezhető ki. A szellem, aki Istent szemtől-szembe látja, úgy érez és élvez egy örökkévalóságon át, mint mi olykor egy rövidke pillanatilag, mikor elragadtatásunkban olyant érzünk, ami kifejezhetetlen, mert «nincsen rá szó, nincsen fogalom».

S Isten látása annyit jelent, mint *Isten megértése*. Az a törpe értelem, mely most az anyagi világ homályából meríti szüköcske fo-

galmaid s fáradságosan tisztogatja, bővítgeti s összefűzőgeti őket az ítéletalkotás és következtetés gyermekláncaira, ott akkorát lendül, hogy feléri és megéri a Végtelent. S ez az istenlátás nem üres szemmeresztés, hanem – tökéletes ismeret lévén – *tökéletes birtokbavétel*, egybeforradás, a véges lény gazdagodása a Végtelen által s a – mondjuk ki bátran – minden fogalmat meghaladó *pszichikai istennéválás*. Mivel pedig az értés *szellemi élet*, a szellem, aki közvetlenül érti Istent, közvetlenül *éli is Istent*: mondhatatlan intenzitással bekapcsolódik az isteni örök életáramba és a legbensőségesebb életközösségbe lép a Végtelennel. Isten, a színgondolat, lesz az ő gondolata s értelmét mindenestől kitöltő tartalom. S mi az, kérdezzük utoljára, mikor két értelmes lény egy közös gondolatban találkozik, mely egész mivoltukat kitölti s életük teljes tartalmát alkotja? Az ideális barátság. íme, a szellem olyan lény, mely hivatva van arra, hogy Istennek a legteljesebb értelemben vett *intim barátja* legyen. Ez az utolsó s a legnagyobb, amit Szent Tamással a szellemről mondhattunk. Ez a szellemségnek s az értelmiségnek legfőbb apotheózisa.